

IS DIT EEN SPELFOUD OF EEN VERSGISSING ?

Een studie over primitieve schrijffouten, slips of the pen en slips of the tongue

Ieder mens die schrijft kent de ervaring dat hij tijdens het schrijven een woord anders op papier ziet komen dan hoort. In plaats van *straks* staat er *staks*, in plaats van *iedereen* *iederreen* of in plaats van *gewandeld* *gewandelt*. Deze fouten zal men dan onmiddellijk verbeteren. Soms zullen deze vergissingen pas bij herlezing opgemerkt worden en dan worden verbeterd, soms zullen ze aan de aandacht blijven ontsnappen. Maar ook in dat laatste geval zal de schrijver, als hij door een ander op een dergelijke fout wordt gewezen, deze niet zozeer als een echte spelfout beschouwen als wel als een vergissinkje, als een slip of the pen.

Wat is nu het criterium op basis waarvan een schrijver deze fouten als slips beschouwt en wellicht sommige andere fouten als "echte" spelfouten? Misschien zou hij een verdubbeling van de *r*, niet in het woord *iedereen*, maar in *interessant*, wel als een spelfout beschouwen. Het criterium dat hij daarbij hanteert is kennis. Een spelfout vloeit voort uit gebrek aan kennis van de juiste schrijfwijze, van een slip is sprake als de kennis aanwezig is, maar desondanks het woord fout wordt geschreven. Een spelfout is een *competence*-fout, een slip of the pen is een *performance*-fout. Of een fout een spelfout is of een slip of the pen is dus gebonden aan de persoon van de schrijver: de vorm *gewandelt* die hierboven als slip is behandeld kan bij een andere schrijver voortvloeien uit een competence-gebrek.

De vraag die rijst is: komen dergelijke slips veel voor? En in het verlengde daarvan de – interessantere – vraag: zit er systematiek in de slordigheid? En, het interessantst: waardoor worden deze slordigheden veroorzaakt? In dit artikel zal ik proberen op deze vragen een begin van een antwoord te geven. Voordat ik daaraan toekom, moet ik echter het onderscheid tussen een slip en een conventionele fout verder bespreken.

Uit de hierboven gegeven omschrijvingen volgt, dat een onderzoeker van slips of the pen vooral zichzelf geschikt zal achten als proefpersoon (cf. Van Nes 1971). Het nadeel daarvan is dat het jaren kost een corpus van enige omvang te verzamelen. Vandaar dat sommige andere onderzoekers van slips wel groepen andere proefpersonen hebben

gebruikt (Hotopf 1980, Wing & Baddeley 1980). Zij definiëren een slip als een fout die verbeterd is of als een fout in een woord dat bij dezelfde proefpersoon elders in de tekst ook correct geschreven voorkomt. In het corpus dat mij ter beschikking staat en dat met een geheel andere bedoeling is aangelegd (zie Verhoeven 1979), zijn noch de verbeteringen, noch de correcte herhalingen van hetzelfde woord bij dezelfde proefpersoon met zekerheid te achterhalen. Vandaar dat ik de behoefte had aan een andere definitie van een slip of the pen, een definitie die niet afhankelijk is van de schrijver, maar slechts van de aard van de fout zelf.

De twee fouten in de titel van dit artikel: *spelfout* en *versgissing* kunnen dit verduidelijken. Bij *spelfout* zal men eerder geneigd zijn aan een conventionele spelfout te denken, waarschijnlijk een hypercorrecte toepassing van de regel van gelijkvormigheid; bij *versgissing* zal men eerder denken aan een slip of the pen, wellicht veroorzaakt door een anticipatie op de nog komende *ss*. Uiteraard is het ook mogelijk dat *spelfout* een slip of the pen is; uitgesloten daarentegen lijkt mij dat *versgissing* voortkomt uit onkunde en dus een gewone spelfout zou zijn. Met andere woorden, vanuit de fout zelf is nooit met enige zekerheid te zeggen dat een bepaalde vorm geen slip of the pen kan zijn, maar wel dat hij dat wel moet zijn. Op deze manier kan ik uit een corpus fouten de volgens traditionele lijnen te verklaren fouten eruit lichten, zodat er een residu van vergissingen overblijft, beter gezegd van *zekere* vergissingen.

In Verhoeven 1979 heb ik een corpus spelfouten ingedeeld met als criterium: welke regel is overtreden? Ik kwam zodoende tot de volgende categorieën:

1 en 2 zijn overtredingen van de regel van de beschaafde uitspraak (1 bevat fouten die samenhangen met familiale varianten van het Nederlands, zoals bij de weergave van vocaalreductie het geval is, bijv. *pestoor*; 2 bevat fouten die samenhangen met dialectische uitspraak, zoals devoicing bij spiranten, bijv. *mefrouw*.)
3 bevat overtredingen van de regel der gelijkvormigheid, bijv. *pat*.

Over deze categorie 9 merkte ik het volgende op:

Daarnaast rest nog een zeer groot aantal fouten, waarvan men moeilijk kan stellen dat ze overtredingen zijn van een bepaalde regel. Hierbij moet men denken aan fouten die waarschijnlijk voortvloeien uit een soort volksetymologie (*veelteelt, knieshoer, slachttand*, e.d.), uit letterverwisseling (verwarring van *m* en *n*, van *v* en *w*), uit slordigheid. Een veel voorkomende vorm van slordigheid is letteromwisseling: *regesl* (= *regels*), een andere is syllabeverdubbeling of -weglating: *synthetisch* en *synthisch*.

Twee soorten verklaringen worden er dus gegeven: volksetymologie en gebrekkige kennis van het alfabet. De rest wordt als slordigheid aangemerkt, waarbij gesteld wordt dat op letterniveau metathesis veel voorkomt en op syllabeniveau insertie en omissie.¹

De vraag rijst uiteraard of er naast de hier genoemde verklaringen nog andere verklaringen mogelijk zijn die een deel van de fouten uit categorie 9 tot competence-fouten

4 bevat overtredingen van de regel van de analogie, bijv. *gewandelt*.

5 bevat overtredingen van de regel der afleiding, bijv. *fein*.

6 bestaat uit overtredingen van "regels" die niet tot de Nederlandse spelling behoren, maar die slechts in bastaardwoorden werkzaam zijn, bijv. *keek* i.p.v. *cake*.

7 en 8 bevatten overtredingen van de overige spellingsregels van het Nederlands (7 bestaat uit overtredingen van de vocaalverenkeling in open syllaben en de consonantverdubbeling na ongespannen vocalen in gesloten syllaben, bijv.: *maaten* i.p.v. *maten*, resp. *maten* i.p.v. *matten*, en andere fouten die samenhangen met dit regelstelsel, bijv. *gochelaar*; 8 bestaat uit de overtredingen van alle andere regels, bijv. *autos*).

Naast de fouten die in deze acht groepen waren onder te brengen, bleef er een aantal over, waarvoor ik de rubriek 9, genaamd *overige*, heb ingevoerd. Tabel 1 en tabel 2 geven een overzicht van het aandeel van de verschillende categorieën in het geheel.

materiaal- groepen fouten categorieën	A	B	C	D	E	F
	basisschool (2,3)	basisschool (4,5,6)	brugklas	havo	vwo	TH
1 opties ABN	90	214	26	38	41	13
2 dialect	152	398	11	22	23	5
3 gelijkvormigheid	74	83	12	19	14	2
4 analogie	43	140	27	91	102	40
5 historicismen	141	179	36	30	57	2
6 bastaardwoorden	9	45	20	26	22	5
7 consonant-vocaal	109	196	30	24	9	1
8 varia	8	21	3	24	24	9
9 overige	205	313	38	59	94	50
Totaal	831	1.589	203	333	386	127

Tabel 1: Foutenscore in absolute aantallen. (Uit: Verhoeven 1979)

materiaal- groepen fouten categorieën	A	B	C	D	E	F
	basisschool (2,3)	basisschool (4,5,6)	brugklas	havo	vwo	TH
1 opties ABN	11	13	13	11	11	10
2 dialect	18	25	5	7	6	4
3 gelijkvormigheid	9	5	6	6	4	2
4 analogie	5	9	13	27	26	31
5 historicismen	17	11	18	9	15	2
6 bastaardwoorden	1	3	10	8	6	4
7 consonant-vocaal	13	12	15	7	2	1
8 varia	1	1	1	7	6	7
9 overige	25	21	19	18	24	39
Totaal	100	100	100	100	100	100

Tabel 2: Foutenscore in percentages. (Uit: Verhoeven 1979)

kan bestempelen. Pas dan mogen we zeggen dat de rest zeker bestaat uit slips of the pen. Vervolgens kunnen we dan gaan kijken naar systematiek binnen en verklaringen voor deze slips.

Om zich een beeld te kunnen vormen van het soort fouten dat buiten de acht normale categorieën van Verhoeven 1979 mogelijk is, moet men zich proberen te verplaatsen in de gene die aan het schrijven is, te beginnen bij de beginnende leerling, tot en met de ervaren sribent.

Een kind dat leert schrijven ziet zich geconfronteerd met een maagdelijk, al dan niet gelinieerd stuk papier, waarop het met potlood of pen letters moet weergeven. Een voor ons volwassenen vanzelfsprekende conventie daarbij is dat we linksboven beginnen en horizontaal naar rechts toe schrijven tot aan het einde van de regel, daarna een stukje omlaag gaan en vervolgens weer horizontaal van links naar rechts schrijven. Dit is allerminst vanzelfsprekend: de Semitische volkeren schrijven immers van rechts naar links, de Chinezen beginnen net als de Semieten rechtsboven, maar zij schrijven verticaal van boven naar beneden en vervolgens een regel verder naar links weer van boven naar beneden. Het is duidelijk dat er op deze manier acht logische mogelijkheden bestaan volgens de drie oppositieparen horizontaal vs. verticaal, van links naar rechts vs. van rechts naar links en van boven naar beneden vs. van beneden naar boven.² Niet alle acht deze mogelijkheden zijn gerealiseerd (er zijn zover mij bekend geen schriften die de optie "van beneden naar boven" hebben gekozen), maar wel vallen alle schriften binnen dit stramien: zij maken allemaal gebruik van een al dan niet denkbeeldige rechthoek, die volgens rechte lijnen, evenwijdig aan twee van de zijanten, wordt beschreven. Schrift had uiteraard ook vastgelegd kunnen worden in cirkels of spiralen, zoals de informatie op een grammofoonplaat. Sporadisch komt dit ook voor. Op de z.g. discus van Phaistos (aanwezig in het museum van Heraklion) staat een tekst, die spiraalsgewijze van binnen naar buiten is geschreven. Ook op munten en vignetten komt de cirkelvormige schrijfwijze wel voor. Dadaïstische poëzie kent zelfs nog grilliger schrijfwijzen. Deze uitzonderingen zijn tot weinig meer in staat dan de overmacht van de rechthoek bewijzen.

Voor kinderen zijn er dus vier problemen: allereerst moeten zij zich inpassen in het rechthoekige stramien, vervolgens moeten zij bij de drie opposities telkens de goede keizen. Er is evidentie voor (Frith 1980) dat het van links naar rechts schrijven in plaats van andersom het laatste probleem is.

Een interessante vraag is uiteraard of de schrijfrichting een louter culturele conventie is of dat er universalia bestaan. De afwezigheid van een beneden-naar-boven schrift zou in die richting wijzen. Frith 1980 en Vogel 1980 beschrijven onderzoek van Ghent Braine dat sterk wijst in de richting van een aangeboren links-rechts-voorkeur (die zich bijv. ook voor zou doen bij reeds gealfabetiseerde Israëli). Te verwachten fouten zijn dus gevallen als *nep* i.p.v. *pen*.

Een ander richtingprobleem is gelegen in de stand van de letters. Binnen ons alfabet geldt de conventie dat de letters altijd in dezelfde stand (boven-beneden- en links-

rechtsoriëntatie) worden geschreven. Herhaalde malen is er reeds op gewezen dat dit voor kinderen iets totaal nieuws is: een man die op zijn kop staat blijft een man, het spiegelbeeld van een huis blijft een huis. Ook hier geldt dat de boven-beneden dimensie gemakkelijker wordt geleerd dan de links-rechts dimensie: *baar* zal eerder geschreven worden als *daar* dan als *paar*. Vogel 1980 verklaart dit uit de ontwikkeling van de waarneming.³ Ik denk dat ook een rol speelt dat in de wereld buiten het schrift links-rechts omkeringen gewoner zijn dan boven-beneden omkeringen: de as van symmetrie van veel gebouwen, dieren en planten is verticaal.⁴

Hebben kinderen eenmaal de juiste schrijfrichting en zijn zij doordrongen van het feit dat letters een vaste oriëntatie kennen, dan kan het eigenlijke spellen beginnen (N.B. Ik suggereer hier een chronologie die in de werkelijkheid uiteraard niet zo ligt: de schrijfrichting wordt simultaan met het spellen aangeleerd).

Als een kind leert spellen, moet het – vereenvoudigd weergegeven – een klankvorm via zogenaamde sound-to-spelling-rules leren weergeven door een letterteken. In principe kan er dus op drie punten iets misgaan: het kind kan de klankvorm fout analyseren, het past mogelijkerwijze een foute spellingregel of een spellingregel fout toe en het verwacht wellicht nog letters. Voorbeelden van deze drie typen, zijn resp.: *vier* (i.p.v. *veer*), *vreijen* (i.p.v. *vrijen*) en *kramt* (i.p.v. *krant*).

Om met dat laatste type te beginnen: evenmin als fouten tegen de schrijfrichting en fouten tegen de oriëntatie van letters zijn de fouten van het laatste soort fouten tegen de spelling van het Nederlands in strikte zin. Het zijn fouten tegen het Latijnse alfabet.⁵ Alle drie deze typen zijn te beschouwen als schrijffouten van een veel elementairder aard dan de fouten tegen de regels van het Nederlands.

Bij fouten die gebaseerd zijn op een niet adequate fonologische analyse zou men zich kunnen afvragen of dit nu wel spelfouten zijn. Zij wijzen immers niet op een gebrekkige beheersing van orthografische regels en/of orthografische symbolen, maar op het (nog) niet beschikbaar hebben van de juiste input. Waarschijnlijk is dit euvel de oorzaak van de meeste fouten die wij spelfouten plegen te noemen. Stel dat iemand schrijft: *Waarom word je broer geen secretaris-generaal van de NAVO?*, dan is het zeer wel mogelijk dat hij weet dat de stam *word* voorzien wordt van een *-t*, indien het onderwerp van de derde persoon is. Maar waarschijnlijk heeft de betreffende niet in de gaten dat er sprake is van een derde persoon, omdat hij *je* voor een pronomen personale heeft aangezien. In dit geconstrueerde geval is kennis van de spellingregel wel aanwezig, maar de juiste input is niet voorhanden. Toch zullen we hier altijd spreken van een spelfout. Geen reden dus om bij fonologisch foute taxaties anders te handelen.

Het derde soort fouten, overtredingen van sound-to-spelling-rules (bijv. *hius* i.p.v. *huis* of *light* i.p.v. *licht*) had evenals het tweede soort, de fouten samenhangend met een onjuiste fonologische analyse, een plaats moeten krijgen in de klassificatie uit *Verbeelding en werkelijkheid* (Verhoeven 1979), anders dan in de restgroep 9. Bij de regel van de beschaafde uitspraak heb ik twee typen overtredingen onderscheiden: fouten voortvloeiend uit dialectische

uitspraak en fouten die samenhangen met een familiere uitspraak. Bij de foute fonologische analyse, waarvan hierboven een uitleg is gegeven, is geen sprake van een soort "kinderuitspraak", een pedaleet, naast een dialect of sociolect. Kinderen spreken het woord *veer* niet anders uit dan volwassenen, zij zeggen niet *vier*. Er is slechts sprake van een andere analyse van dezelfde uitspraak, van een ander, meer fonetisch, linguïstisch bewustzijn.⁶ Strikt genomen zijn deze fouten dus niet te beschouwen als overtredingen van de *regel van de beschaafde uitspraak*, tenzij we die regel wat abstracter interpreteren en "uitspraak" opvatten als "foneeminventaris, corresponderend met ABN".

Overtredingen van de sound-to-spelling-rules kunnen zeker opgevat worden als overtredingen van de regel der beschaafde uitspraak, indien men ervan uitgaat dat ook de correspondenties tussen de "beschaafde" fonemen en de bijbehorende grafemen door de regel zouden moeten worden gespecificeerd. Te Winkel (1863) doet dit overigens niet, hij behandelt slechts de problematische gevallen. Met enige gerichte goede wil zijn beide typen dus op te vatten als overtredingen van de *regel van de beschaafde uitspraak*; bij een strikte interpretatie van deze regel echter niet. Ook dan zijn deze typen fouten wel specifiek genoeg om ze apart te rubriceren in een rubriek die informatiever is dan 9.

De vijf groepen fouten die ik tot nu toe de revue heb laten passeren, zijn dus fouten die goeddeels de indeling uit *Verbeelding en werkelijkheid* als het ware voorafgaan. Het zijn fouten tegen algemene principes van schrijfrichting in westerse schriftsoorten, tegen de oriëntatie van letters in westerse schriften, tegen het Latijnse alfabet als zodanig en tegen elementaire foneem-grafeem-correspondentieregels welke laatste kunnen voortvloeien uit een gebrekkige kennis van die regels, dan wel uit een nog onvoldragen fonologische analyse.⁷

De fouten in categorie 9 die in de schrijfproducten van oudere schrijvers voorkomen laten zich zelden of nooit op een van de bovenomschreven manieren verklaren. Soms is er waarschijnlijk sprake van gebrekkige woordkennis: bijv. *maatregelingen, ontfrutselen, frustaties*, e.d. In samenhang daarmee kan er een soort volksetymologie gepleegd worden: bijv. *privaatrechterlijk, burgermeester, tijddingen, brandkar*, e.d. Een grensgebied van de spelfouten betreden we bij fouten, waarvoor wellicht een gebrekkig morfologisch inzicht verantwoordelijk is: *criteria's, media's*, e.d.

De hierboven gegeven acht verschillende verklaringen voor fouten uit categorie 9 bestempelen deze fouten tot fouten die voortvloeien uit onkunde. Het zijn geen slips of the pen. Ik zal ze verder aanduiden met de term: *primitieve schrijffouten*.

De totale rubriek *overige* telde 759 fouten. Daarvan heb ik er voor dit onderzoek 351 geselecteerd,⁸ die als volgt over de verschillende schooltypen zijn verdeeld: basisschool (2,3) 100, basisschool (4,5,6) 100, brugklas 27, havo 39, vwo 66 en TH 19. Van deze 351 fouten zijn er 183 op te vatten als primitieve schrijffout en er blijven dus 168 fouten over die in elk geval als slip of the pen moeten worden opgevat. In tabel 3 is te zien hoe de primitieve schrijffouten over de verschillende rubrieken verdeeld zijn.

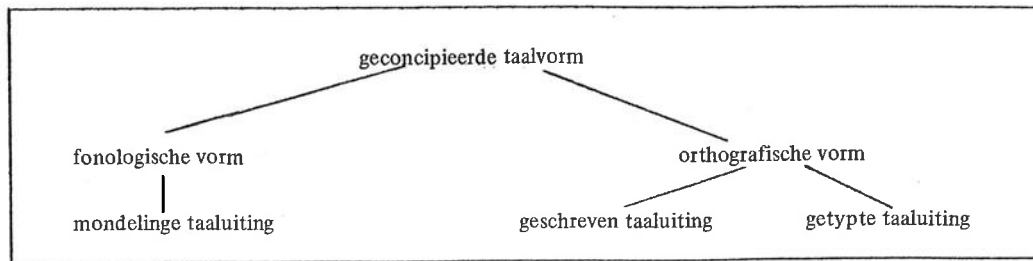
De eerste vraag die in het begin van dit artikel is gesteld: "Komen dergelijke slips veel voor?", kunnen we nu in relatieve zin beantwoorden. De rubriek *overige* bevatte ruim 20% van alle geregistreerde fouten, ruim de helft van een daaruit geselecteerd deel is alsnog verklaard als primitieve schrijffout. Van het totale corpus bestaat dus ongeveer 10% uit fouten die per se als slip moeten worden geïnterpreteerd. In de rest van het artikel kunnen nu de twee volgende vragen naar systematiek en oorzaak van deze slips aan bod komen. Op zoek naar de oorzaak zal de systematiek vanzelf ter sprake komen. Over mogelijke oorzaken wil ik iets zeggen aan de hand van schema 1.

Stel, dat we zouden beschikken over een corpus van slips of the tongue, slips of the pen en slips of the typewriter, dan zou dat een steun zijn om iets te weten te komen over de achtergrond van de betreffende slip. Een type slip dat bij alle drie de soorten taaluitingen voorkomt kan moeilijk worden toegeschreven aan typische eigenschappen van het schrijf- of spreekmotoriek, maar zal eerder een conceptuele oorzaak hebben. Verschillen tussen de drie uitingvormen wijzen eerder op een motorische achtergrond, hoewel ook andere variabelen, zoals de situatie waarin een schrijfprodukt tot stand komt, vergeleken met de situatie waarin een gesproken uiting ontstaat, van invloed kunnen zijn. Daarom heb ik mijn corpus en de classificatie daarvan pogen te vergelijken met andere geschreven en gesproken verzamelingen.

De oudste verzameling van slips of the pen, die ik in

type fout \ schooltypen	schooltypen						
	b.s. 2,3	b.s. 4,5,6	b.k.	havo	vwo	TH	totaal
schrijfrichting	0	0	0	0	0	0	0
oriëntatie	4	0	0	0	0	0	2
Latijns alfabet	35	17	0	0	0	0	21
fonol. analyse	16	19	0	0	0	10	13
s-to-s-rule	36	22	0	0	0	0	23
woordkennis	6	27	67	81	75	10	26
volksetymologie	3	4	0	19	4	40	7
morfologie	0	11	33	0	21	40	8

Tabel 3: Primitieve schrijffouten in percentages.

Schema 1: Overzicht van soorten taaluitingen.⁹

literatuurverwijzingen ben tegengekomen is van Goethe uit 1820, waarna er in Duitsland een groot aantal verzamelingen worden aangelegd en beschreven. In Nederland bestaat een beschrijving van Van de Wissel (1963), ook beschreven in Kuipers & Weggelaar (1979). Kuipers & Weggelaar baseren zich op een indelingssysteem van Lecours (1966), die het dagboek van Lee Harvey Oswald, de vermoedelijke moordenaar van J.F. Kennedy, heeft beschreven. Zijn foutenklassificatie is niet vergelijkbaar met de mijne, zodat vergelijking van de corpora van Kuipers & Weggelaar en Lecours met het mijne niet zinvol zijn. Een andere Nederlandse verzameling, waarvan de indeling deels met de mijne vergelijkbaar is, is van Van Nes. Twee recente Engelstalige verzamelingen zijn van Hotopf (1980) en Wing & Baddeley (1980). Minder recent, maar bekend, is het corpus van Chédru & Geschwind (1972).

Slips of the tongue zijn minder gemakkelijk te verzamelen dan slips of the pen; vandaar dat het aantal verzamelingen ervan veel geringer is. Het klassieke corpus op dit terrein is het Duitstalige van Meringer (1908). De bekendste Nederlandse verzameling is van Cohen (1965). In het Engels is mij slechts het niet bruikbare corpus van Hotopf (1980) bekend.

De hiervoor opgesomde corpora verschillen behalve in taal en type foutencategorisering, nog in een groot aantal andere opzichten, zodat vergelijking een hachelijke zaak lijkt te worden. Zo is het aantal proefpersonen waarvan de fouten afkomstig zijn zeer verschillend. Van Nes heeft slechts vier proefpersonen, waarvan hijzelf de belangrijkste is (850 van de 1060 fouten). Het andere uiterste zijn Kuipers & Weggelaar met maar liefst 521 proefpersonen. Weer anderen, zoals Cohen geven geen uitsluitsel over het aantal. Ook de aard van de proefpersonen is zeer verschillend. Soms zijn het vooral of uitsluitend dyslectici (Lecours), soms patiënten in een "confusional state" (Chédru & Geschwind), soms normale proefpersonen. Het aantal fouten varieert, maar ligt gemiddeld op ongeveer duizend. De aard van het geschrevene is niet sterk verschillend. Bij Chédru & Geschwind komen dictée en copieeropdracht voor, maar verder zijn de producten "spontaan" (waaronder men ook het opstel moet rekenen). Ook de slips of the tongue zijn afkomstig uit spontane spraak. De fouten die men meerekent zijn bij normale proefpersonen de afwijkingen van hun gewone schrijven. Van Nes kan dit goeddeels zelf beoordelen, Hotopf en Wing & Baddeley werken, zoals ik al heb uiteengezet, o.a. met verbeteringen. Bij de abnormale proefpersonen of proefpersonen in abnormale situaties rekent men

alle fouten mee vanuit de gedachte dat die sowieso afwijken van gewone spelfouten. Als slips of the tongue rekent Cohen zeer duidelijk niet de Freudiaanse versprekingen en ook niet de versprekingen voortkomend uit vormen van afasie, zoals bijv. stotteren, mee.

Gegeven de verschillende indelingssystemen van fouten en gegeven het feit dat dyslectici mij niet goed vergelijkbaar zijn met normale proefpersonen, heb ik mijn corpus slechts vergeleken met de volgende corpora van slips of the pen: Hotopf, Wing & Baddeley en (onder voorbehoud) Chédru & Geschwind. De corpora van Meringer en Cohen leken mij beide geschikt voor vergelijking. Men bedenke echter, dat zelfs deze corpora in vele opzichten, m.n. wat betreft het criterium dat gehanteerd wordt om te bepalen wat wel of geen slip is, van het mijne verschillen.

Mijn eerste indelingssysteem van slips is het oppervlakkige, maar uitputtende systeem, dat verschil maakt tussen: insertie, omissie, substitutie en transpositie of metathesis (te beschouwen als een samengestelde transpositie).

De tweede indeling is niet uitputtend, maar bevat al een sterker element van interpretatie: anticipatie, perseveratie en verdubbeling (dat laatste is zowel als anticipatie als als perseveratie op te vatten).¹⁰ De derde indeling is wederom uitputtend en specificeert of er een letter, een lettergreep¹¹ dan wel een heel woord bij de slip is betrokken. De laatste indeling zegt iets over de plaats van de slip in een woord. Onderscheiden worden: begin, midden en eind, waarbij onder "begin" slechts de eerste letter of lettergreep van een woord wordt verstaan en onder "einde" de laatste letter of lettergreep. De hele rest van het woord heet "midden".

Ter verduidelijking zal ik alle onderscheiden categorieën met een of meer voorbeelden illustreren.

I.

1. insertie: *noge (= nog)*, *ooiejevaar*, *moersassen (= moerassen)*
2. omissie: *doker (= dokter)*, *banen (= bananen)*, *apart (= aparte)*
3. substitutie: *laten (= later (= later))*, *het (= heb)*.
4. transpositie: *verkoopster (= verkoopster)*, *rodens (= rondes)*.

II.

1. anticipatie: *drorpje (= dorpje)*, *iendereen*.
2. perseveratie: *heldel (= helder)*, *blijben (= blijven)*.
3. verdubbeling: *woord (= word)*, *haar haar (= haar)*.

III.

1. letter: *liefts (= liefs)*, *voges (= vogels)*.

	PEN				TONGUE		
	Chédru & G.	Wing & B.	Hotopf	Verhoeven		Meringer	Cohen
I.							
1. insertie	28	13	?	20	20	?	?
2. omissie	45	48	69	41	53	19	0
3. substitutie	25	36	?	35	23	?	?
4. transpositie	2	3	5	4	4	13	6
II.							
1. anticipatie			33	35	29,5	67	82
2. perseveratie			54	43	41	33	18
3. verdubbeling			13	22	29,5	0	0
III.							
1. letter/klank	75		100	84	83	100	92
2. lettergroep/klankgroep	8			13	13		7
3. woord	17			3	4		1
IV.							
1. begin	7	± 10		8	7		74
2. midden	53	± 80		56	45		9
3. einde	40*	± 10		36	48		17**

*) Begin betekent hier de eerste twee letters, einde de laatste twee.

***) Deze cijfers hebben uitsluitend betrekking op anticipatie van consonantgroepen.

Tabel 4: Overzicht van de slips in de zes vergeleken corpora (percentages)

2. lettergreep: *banen* (= *bananen*), *gegeven* (= *geven*).

3. woord: *met met* (= *met*).

IV.

1. begin: *heus* (= *neus*), *werder* (= *verder*), *evrvalsen* (= *vervalsen*).

2. midden: *steunpeunt* (= *steunpunt*), *handet* (= *handelt*).

3. einde: *wild* (= *wilde*), *burgemeest* (= *burgemeester*), *laten* (= *later*).

De resultaten heb ik in percentages uitgerekend, zowel voor de echte slips als voor alle beschreven vormen uit de rubriek "overige": de slips plus de primitieve schrijffouten. De corpora waarmee vergelijking mogelijk was zijn ook omgerekend in percentages. De resultaten zijn te vinden in tabel 4. (De linkerkolom onder "Verhoeven" geeft de totalen voor alle fouten uit "overige", de rechterkolom geeft de percentages voor de echte slips).

Wat betreft de eerste indeling valt op dat de omissies veruit in de meerderheid zijn, zeker bij de echte slips, terwijl transpositie en metathesis betrekkelijk weinig voorkomen. Ongeveer een-derde van de fouten (ik spreek hier slechts over het corpus Verhoeven) is te zien als anticipatie of perseveratie, waarbij een licht overwicht van de perseveraties te constateren valt. Meestal is slechts één letter bij de slip betrokken. Bij een gemiddelde woordlengte van ongeveer zeven letters, zou de te verwachten verhouding begin:midden:einde, zijn 1:5:1. De verhouding is 1:6:7. Hoe verder naar het einde in een woord, hoe meer fouten.

Tussen de verschillende schooltypen en schooljaren zijn geen opvallende verschillen te constateren. Reden waarom ze in tabel 4 niet verder zijn uitgesplitst.

Vergelijken we nu deze resultaten met de andere corpora van slips of the pen, afkomstig van Chédru & Geschwind, Wing & Baddeley en Hotopf, voor zover dat gezien de enigszins verschillende categorisering mogelijk is, dan constateren we vooral opvallende overeenkomsten. Men bedenke daarbij dat de anticipaties, perseveraties en verdubbelingen bij Hotopf kennelijk samen insertie en substitutie dekken; samen vormen deze categorieën ongeveer ¼ van het foutenbestand. Ook in deze drie corpora zijn de omissies in de meerderheid en komen transposities verreweg het minste voor. Inserties en substituties liggen daartussen; de gegevens over hun onderlinge verhouding zijn afwezig of tegenstrijdig. Ook bij Hotopf liggen de perseveraties voor op de anticipaties en verdubbelingen. Dat de verdubbelingen bij mij voorliggen, kan liggen aan mijn interpretatie van bepaalde omissies (zie noot 10). De derde indeling is niet geheel te vergelijken: Hotopf behandelt uitsluitend overtredingen op letterniveau in samenhang (de lexicale fouten vallen bij hem in een ander hoofdstuk). Wing & Baddeley behandelen ook slechts letterfouten. De grootste verschillen met de andere corpora liggen in de plaats van de slip. Prevaleert bij mij duidelijk het wordeinde, bij Chédru & Geschwind is dit niet het geval, temeer niet als we bedenken dat einde bij hen gedefinieerd moet worden als: de laatste twee letters. Wing & Baddeley hanteren een

complexer meerplaatsig-systeem. Het accent valt op wat bij mij het midden heet en wat bij hun verfijndere systeem het begin van het midden blijkt te zijn. Dit correspondeert met een opmerking van Van Nes dat de meeste slips in de eerste helft van een woord te vinden zijn. Misschien ligt de verklaring voor dit laatste verschil in een interpretatieverschil. Veel van de fouten op het wordeinde in mijn corpus waren: *-e* weggelaten of ten onrechte geschreven, *-n* i.p.v. *-r* of omgekeerd. Bij onduidelijk handschrift is het denkbaar dat de ene corrector, die welwillend is, geen fout ziet, waar een andere, minder welwillende corrector, wel een fout ziet. Gezien alle verschillen in aanpak, mag het opvallend heten dat er zoveel overeenstemming is tussen de diverse corpora.

Interessant is het nu een overzicht te geven van de corpora van slips of the tongue, vergeleken met de slips of the pen: Cohen en Meringer, die beschreven wordt door Hoptopf. Cohen en Meringer onderscheiden geen inserties en substituties en Cohen kent zelfs geen omissies. Mogelijk waren ze in zijn materiaal niet aanwezig of heeft hij ze niet opgemerkt, maar mogelijk wilde hij ze niet meerekenen, gezien zijn uitgangspunt: "Het criterium voor toelating tot de verzameling is of de fout a.h.w. mechanisch geduid kan worden door naburige klanken of klankgroepen (...)" (Cohen 1965, p. 178). Indien we er ook hier van uitgaan dat anticipaties en perseveraties samen de inserties en substituties bevatten, dan kunnen we constateren dat de omissies bij gesproken slips zeker niet de grootste categorie zijn, de inserties en/of substituties staan er ver boven. De transposities vormen ook hier, net als bij de pen-slips een kleine categorie. Anticipaties en perseveraties vormen bij Meringer ongeveer 2/3 van alle fouten. Dit betekent dat, hoewel de anticipaties, in tegenstelling tot de situatie bij de slips of the pen, de perseveraties ver overstijgen, ook die laatste groep nog een behoorlijk deel van het totale aantal fouten omvat, meer dan bij de geschreven slips. Verdubbelingen komen bij gesproken slips niet voor. De situatie bij de derde indeling is vergelijkbaar met die bij de slips of the pen. Over de plaats van de slip is weinig te zeggen, slechts Cohen geeft een partieel overzicht, dat toch zeer sterk het vermoeden wettigt dat de beginklank in veel sterkere mate bij de slips of the tongue betrokken is dan de beginletter bij de slips of the pen. Gezien het grote aandeel van de anticipaties ligt het wellicht voor de hand dat dit verschijnsel zich voordoet.

De belangrijkste verschillen tussen slips of the pen en slips of the tongue zijn als volgt samen te vatten: bij slips of the pen veel meer omissies, veel minder anticipaties en veel meer verdubbelingen. Bovendien meer fouten in mediale positie. Overeenkomsten: transposities spelen een bescheiden rol, meestal is er slechts één klank of letter bij de slip betrokken.

Als we uit deze overeenkomsten en verschillen conclusies willen trekken over mogelijke conceptuele dan wel motorische achtergronden van het wel of niet voorkomen van bepaalde slips, dan is uiterste voorzichtigheid geboden.

Men kan niet zonder meer stellen dat anticipaties zouden moeten samenhangen met het articulatorische motoriek. Veel verschillen kunnen wellicht verklaard worden

uit de spreek- en schrijfsituatie en uit andere algemenere eigenschappen van het spreken en schrijven.

Spreken vindt gewoonlijk plaats in gezelschap, schrijven in betrekkelijke eenzaamheid. Dit leidt ertoe dat men bij het spreken op een andere manier aan de verwachtingen van hoorders moet voldoen dan bij het schrijven aan die van lezers. De luisteraars verwachten namelijk dat de spreker doorpraat en niet als wijlen Slijmering tussen alle woorden pauzeert als na het "amen". De schrijver daarentegen heeft alle gelegenheid te pauzeren. Daarom zal het gemeenlijk zo zijn dat de spreker zijn zin inwendig nog formuleert, terwijl hij hem al aan het uitspreken is (dit verschijnsel leidt ook tot allerlei syntactische ontsporingen), terwijl de schrijver de gelegenheid heeft een zin eerst in zijn hoofd kant en klaar te formuleren, alvorens hem op te schrijven. Het in- en uitwendig formuleren geschiedt bij het schrijven serieel, bij het spreken simultaan, met dien verstande dat het inwendig formuleren wat zal voorlopen op het uitwendig formuleren. Doordat deze twee processen tegelijk plaatsvinden liggen interferentieverschijnselen voor de hand, en wel anticipaties. Het inwendige spreken dringt dan als het ware in het uitwendige spreken door. De grote kans op anticipaties zal ook gevolgen hebben voor de plaats in het woord waar een slip te verwachten is.

Dat er bij schrijven meer omissies voorkomen dan bij spreken is gedeeltelijk ook uit het bovenstaande te verklaren. De schrijver heeft gemeenlijk zijn zin al goeddeels formuleerd als hij hem nog op moet schrijven. Dat opschrijven is tamelijk tijdrovend. Veel tijdrovender in elk geval dan spreken. Vanuit de drang om "op te schieten", is het verklaarbaar dat de schrijver de neiging zal hebben sommige letters nauwelijks of helemaal niet op te schrijven.^{1 2} Dit lijkt in strijd met de neiging die schrijvers tegelijk ook vertonen: verdubbelingen schrijven, terwijl dit bij het spreken niet voorkomt. Men bedenke hierbij dat in het gesproken Nederlands (en Duits) dubbele klanken niet voorkomen en bovendien dat ze articulatorisch niet eenvoudig zijn.^{1 3} Slechts stotteraars produceren, om andere redenen, vaak dubbele klanken, maar hun fouten zijn buiten het corpus gehouden. Dubbele letters komen in geschreven Nederlands wel veel voor en tweemaal dezelfde letter schrijven is waarschijnlijk eenvoudiger dan twee verschillende letters achter elkaar schrijven. Motorische verschijnselen zijn dus naar ik veronderstel verantwoordelijk voor dit verschil.

Transposities spelen bij het spreken en schrijven een geringe rol. Hoewel ik niet beschik over een corpus van slips of the typewriter, meen ik uit niet-systematische observatie van eigen en andermans typewerk wel te kunnen stellen dat transposities en zeker metathesis daar zeer veel voorkomen. Het is duidelijk dat dit samenhangt met het typemotoriek en wel vooral met het feit dat men gewoonlijk met meer dan één vinger tikt. Als men met twee tongen zou spreken - laat staan met tien- dan zouden metathesisverschijnselen daar ook veel voorkomen.

De classificatie van slips heeft dus wel enig licht geworpen op de achtergrond ervan, maar erg indrukwekkend zijn de resultaten nu ook weer niet. Het gevoel bekruipt me dat sommige conclusies ook al van te voren getrokken hadden kunnen worden. Ik geloof dat dit komt omdat de

klassificaties op twee punten te kort schieten. Twee punten die allebei vallen onder de noemer: te oppervlakkig.

Om dit te illustreren, zal ik twee slips vergelijken met mogelijke varianten: de slip in de titel van dit artikel *versgissing* en een door Van Nes genoemde vergissing, nl. *hdd* (= *had*). Zouden de volgende slips even waarschijnlijk zijn: *vesrgissing* of *bdd* (= *bed*)? Ik denk het niet. In het eerste geval lijkt me de plaats tussen *ver* en *gissing* meer voor de hand te liggen dan een plaats in een van die woorddelen. In het tweede geval lijkt me (en ook Van Nes) dat de gedeeltelijke gelijkheid tussen een normale schrijffletter *a* en een *d* de gelijkschakeling vergemakkelijkt. Een gelijkmaking van een *e* aan een *d* ligt waarschijnlijk minder voor de hand.

Het is duidelijk in welke twee richtingen een klassificatie verfijnd zal moeten worden. Allereerst moeten linguïstische variabelen, zoals morfeemstructuur (of, in het geval van *versgissing*, wellicht pseudo-morfeemstructuur), in de beschouwing worden betrokken. Die kunnen meer licht werpen op de conceptuele achtergronden van slips. En daarnaast moeten letters niet atomair worden beschouwd, maar worden behandeld als bundels distinctive features. Van Nes heeft reeds een aanzet daartoe gegeven, die helaas in dat aanzetstadium is blijven steken. Maar een goede uitwerking daarvan zou meer zicht kunnen geven op motorische achtergronden van slips. Drie vergelijkbare geconstrueerde corpora zouden gewenst zijn: gesproken, geschreven en getypt, waarin de slips met enige linguïstische en visuele precisie worden geklassificeerd.

Noten

1. Het is dus niet juist dat ik over deze categorie volstrekt onduidelijk ben, zoals wel is opgemerkt (o.a. door Van Beers & Jaspers in hun bespreking in *Gramma*), maar summier is het wel en bovendien, zoals zal blijken, deels onjuist.
2. Bij niet consequente toepassing van de schrijfrichting zijn er zelfs meer dan acht mogelijkheden. Een os beploegt het land ook evenwijdig aan de zijlijnen, maar zijn ploegrichting wisselt met de voor. Een vergelijkbare schrijfwijze, "broustrophedon" is in het voorklassieke Grieks gangbaar geweest.
3. Volgens Vogel 1980 richt de waarneming zich in het begin op het meest saillante detail en pas daarna op de rest van de waar te nemen figuur. De letters *b*, *d*, *p* en *q* zou men dan alle vier onthouden op de volgende wijze: rondje met vervolgens streepje. Later zou de waarneming zich niet meer in eerste instantie op het opvallendste deel richten, maar van boven naar beneden gaan. De letters *b* en *d* zouden dan onthouden worden als: streepje met daaronder rondje; de letters *p* en *q* als: rondje met daaronder streepje. Rotatie om de horizontale as komt dus niet meer voor, rotatie om de verticale as wel.
4. Het probleem van de schrijfrichting en het probleem van de juiste letterstand kunnen gedeeltelijk met elkaar samenhangen. Ieder die wel eens afbeeldingen heeft gezien van oude alfabetten, zal het opgevallen zijn dat veel letters daar "achterstevoren" staan, de E als het logische existentie-teken, e.d. Dit kan samenhangen met het wisselen van schrijfrichting:

men schreef zowel van links naar rechts als van rechts naar links en zelfs wisselde men de schrijfrichting af binnen een tekst (cf. noot 2). Bij het schrijven van rechts naar links bestaat de neiging ook de letters te spiegelen. Zo kan ook bij kinderen omkering van de schrijfrichting leiden tot omkering van de letters.

5. Bij gevallen als *kramt* i.p.v. *krant* kan men uiteraard ook stellen dat de fonologische analyse tekort schiet, immers de klanken /m/ en /n/ lijken erg op elkaar en zouden dus licht verward kunnen worden. Deze verklaring lijkt me, ook in andere gevallen (zoals verwarring van *v* en *w*) niet voor de hand liggend, omdat kinderen juist zeer scherp fonetisch waarnemen. Hun foute fonologische analyses ontstaan eerder door te fonetisch dan door te globaal waarnemen. Men zou ook kunnen stellen dat er een sound-to-spelling-rule is overtreden: men kent de klanken /m/ en /n/, men kent de tekens *m* en *n*, maar men legt een onjuiste verbinding. Deze interpretatie vind ik niet aantrekkelijk omdat verwarringen zoals die van *m* en *n*, *v* en *w* en *k* en *h* bij letters die grafisch meer verschillen, maar die corresponderen met segmenten die evenzeer zeer weinig verschillen (bijvoorbeeld maar in één feature, zoals /p/ en /t/ nauwelijks voorkomen. Daarom houd ik bij dit type de letterverwarring voor verantwoordelijk.
6. Vooral consonantclusters worden vaak vereenvoudigd, bijv. van beginclusters de tweede consonant, van eindclusters de eerste. Een interessant onderzoek naar dergelijke vereenvoudigingen is te vinden in Van Rijnsoever 1979.
7. In de classificatie, voor zover nu besproken, blijven hachelijke interpretatieproblemen aanwezig. Twee voorbeelden: *verdand* i.p.v. *verband* (basisschool, 2/3) heb ik gerubriceerd als oriëntatiefout. Dezelfde fout zou ik, als hij voor was gekomen in het werk van een leerling uit 6 vwo als een echte slip of the pen hebben aangemerkt. Natuurlijk is het denkbaar dat ook bij het basisschoolkind dat deze fout gemaakt heeft er slechts sprake is van een slip. Ik heb echter, waar mogelijk, verklaringen gegeven, zodat de fouten die overblijven zekere slips zijn. De fout *eendje* i.p.v. *eindje* heb ik gerubriceerd als overtreding van een sound-to-spelling-rule. Men zou hier ook kunnen denken aan een foute fonologische analyse, wellicht samenhangend met dialectische uitspraak: in de Randstad spreekt men veelal elke /e./ uit als /eu/, zodat de hypercorrectie voor de hand ligt een echte /eu/ als *ee* te spellen.
8. Om redenen van tijd heb ik me bij de basisschoolgroepen beperkt tot de eerste honderd interpreteerbare fouten. Dat ik de eerste honderd heb gekozen en niet honderd willekeurig getrokken fouten, levert geen biased steekproef op. De volgorde van de genoteerde fouten is tot stand gekomen door het in willekeurige volgorde nakijken van opstellen.
Niet alle fouten waren meer interpreteerbaar, omdat ik niet meer beschikte over de oorspronkelijke opstellen, maar slechts over lijsten met de foute vormen, plus de rubricering daarvan. Als aan de foute vorm niet te zien was hoe de correcte vorm had moeten luiden, dan stond de correcte vorm er in principe achter geschreven. Helaas niet in alle gevallen (bij het nakijken lijkt vaak de correcte vorm ook bij losse aanbieding van de foute vorm gemakkelijk te reconstrueren, maar dit valt tegen bij latere herlezing van de lijsten). Alle twijfelgevallen heb ik uit het corpus geschrapt.
9. De eerste tweedeling van het schema is discutabel: immers de orthografische vorm zou tot stand gekomen kunnen zijn via de fonologische vorm. Aanhangers van de theorie van de fonolo-

logische mediatie zullen deze tweedeling derhalve aanvechten. Voor een fraai overzicht van deze kwestie verwijs ik naar Marshall 1976.

10. Sommigen spreken bij verdubbeling van "immediate repetition", maar mij dunkt dat "immediate anticipation" evengoed denkbaar is. Vandaar mijn neutrale term.

Geheel in afwijking van wat anderen doen, heb ik ook bij omissies anticipaties, perseveraties en verdubbelingen onderscheiden, omdat ik ervan uitga dat een komende of voorbijge letter niet alleen een insertie of substitutie, maar ook een weglating van een identieke letter zou kunnen beïnvloeden. Bijv.: *kunstschaatsen* i.p.v. *kunstschaatsen* (anticipatie), *broetje* i.p.v. *broertje* (perseveratie), *banen* i.p.v. *bananen* ("verdubbeling").

11. Onder een lettergreep versta ik hier niet het aantal letters dat correspondeert met het fonologische begrip lettergreep, maar simpelweg: meer dan één letter. De *ij* heb ik daarbij als één letter opgevat.
12. Ook bij het spreken komt overigens dit nauwelijks uitspreken van een klank voor: vocaalreductie, onderdrukking van liquidae voor een obstruent, e.d. Zo gauw de systematiek hiervan duidelijk is, worden deze reducties of deleties niet gezien als fouten en dus ook niet als slips, maar als eigenschappen van het taalsysteem.
13. De schaarse uitzonderingen, bijv. *naäpen*, *meeëten*, zijn dan ook zeer opvallend.

Bibliografie

Chédru, Francois & Norman Geschwind: "Writing disturbances in acute confusional states". *Neuropsychologia* 10 (1972), p. 343-353.

Cohen, A.: "Versprekingen als verklappers van het proces van spreken en verstaan". *Forum der letteren* 6 (1965), p. 175-186.

Frith, Uta: "The world of two-dimensional space". In: Frank B. Murray (ed.): *Some perceptual prerequisites for reading*. Newark, 1980.

Hotopf, Norman: "Slips of the pen". In: Uta Frith (ed.): *Cognitive processes in spelling*. London, etc., 1980.

Kuipers, Christine G. & Cornelis Wegelaar: *Woordblind*. 's-Gravenhage, 1979.

Lecours, A.R.: "Serial order in writing: a study of mis-spelled words in developmental dysgraphia". *Neuropsychologia* 4 (1966), p. 221-241.

Marshall, J.C.: "Neuropsychological aspects of orthographic representation". In: R.J. Wales & E. Walker (eds.): *New approaches to language mechanisms*. Amsterdam, 1976.

Meringer, R.: *Aus dem Leben der Sprache: Versprechen, Kindersprache, Nachahmungsbetrieb*. Berlin, 1908.

Nes, F.L. van: "Motor programming and errors in handwriting". In: *Neurophysiology studied in man*. Amsterdam, 1971.

Rijnsoever, Raymond van: "Spellingen van voorschoolse kinderen en eerste klassers". *Gramma* 3 (1979), p. 169-196.

Verhoeven, Gerard: "Verbeelding en werkelijkheid; spelfouten in de opstellen uit verschillende typen van onderwijs". *Tijdschrift voor taalbeheersing* 1 (1979), p. 146-163.

Vogel, Juliet M.: "Getting letters straight". In: Frank B. Murray (ed.): *Some perceptual prerequisites for reading*. Newark, 1980.

Wing, Alan M. & Alan D. Baddeley: "Spelling errors in handwriting: a corpus and a distributional analysis". In: Uta Frith (ed.): *Cognitive processes in spelling*. London etc., 1980.

Winkel, L.A. te: *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling*. Leiden, 1863.

Wissel, A. van der: "Spellingsmoeilijkheden, minus-variant of dysorthografie?" *Nederlands tijdschrift voor de psychologie* 18 (1963), p. 13-42.